

## Kovács Géza

# A ROMÁNIAI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

### A gyökerek

Erdélyi magyarság vagy romániai magyarság? Erdélyi magyar történetírás vagy romániai magyar történetírás? Ha erről kívánunk beszélni, eleve tisztáznunk kell, mit is értünk Erdély alatt.

A középkori Transylvania, más szóval az Erdélyi vajdaság voltaképpen csak a Királyhágón túli vármegyék, székely és szász székelyeket foglalta magába, a ma Romániához tartozó, Királyhágótól nyugatra lévő vármegyék, mint Arad, Zaránd, Bihar, Szatmár, Ugocsa és Máramaros egyrésze, az úgynevezett kapcsolt részek (Partium), voltaképpen nem tartoztak Erdélyhez, ahogy a Temesköz sem, a későbbi Bánát.

A Buda eleste után létrejött Erdélyi fejedelemség határa sem volt állandó. Következésképpen a részek nyugati határa is állandóan változott Kassától Karánsebesig. A karlócai béke után (1699) végül is a Habsburg korona fennhatósága alatti „Partium” csak az egykori Zaránd megye keleti részére, a Szilágyságra (Kraszna és Középszolnok megyékre) és Kővár vidékére zsugorodott.

A ma Romániához tartozó Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad és a Bánság keleti része (Krassó-Szörény, Temes és Torontál egyrésze) a magyar királyság tartozékai voltak.

Nyilvánvaló tehát, ha Erdély története része Magyarország történelmének, az erdélyi magyar történetírás sem szakítható ki az egységes magyar történetírásból.

Azt is le kell szögeznünk, hogy Erdély és a Bánság, valamint a kapcsolt részek etnikai színességének megfelelően a románok, szászok és svábok, sőt a szerbek is megformálták, fejlesztették sajátosságainak megfelelően a maguk történetírását. A szászok vagy a svábok sohasem mosták egybe múltjukat az össznémetiség múltjával, s kezdetben az erdélyi román történetírás is a rna zárt körében mozgott, csak a modern kor megszállott nacionalizmusa gyúrta egységes masszává a múltat, s már a türelmetlenségig menően még a szembetűnő partikularizmust is tagadta.

Ezeket mind, figyelembe kell vennünk, ha a mai politikai viszonyok között s romániai magyarság múltkeresését értékeljük.

A sokat s mindig vitatott „transzilvanizmus” lényege tehát nem valami elszigetelt jelenség, hanem a történelem viharában keletkezett szükségszerű sajátosság, mely hol elválaszt, hol összeköt nemcsak szűkebb értelemben vett nemze-

ti szinten, hanem a kusza együttélés színes és sokoldalú keretei között, határokon innen és határokon túl.

Az egykori Erdélyi fejedelemség nagy történetírói: Heltai Gáspár, Szamosközy István, Szalárdy János, Cserey Mihály, Benkő József stb. műveikben, legyen bár úgymond Erdélyről szó, sohasem különítették el Erdély történetét Magyarországtól, hiszen valamennyi esemény egybefonódik. Ezt tudták a XIX. Század pozitivistái is, Kemény József, Kőváry László, Szilágyi Sándor, Jakab Elek is, akár forrásgyűjteményről, megyei monográfiáról vagy egyszerű helytörténetről volt szó.

### Kétségbeesés, újraéledés

Az első világháborút követően még a békeszerződésekben reménykedtek, de Trianon után, mikor a rövid lejárati optálási lehetőség felvetette a kérdést: menni vagy maradni, rövid idő alatt súlyos veresztés érte az erdélyi magyar tudományos életet. Lukinich Imre és Veress Endre már korábban Budapesten telepedett le, de miután a kolozsvári egyetem tanítási nyelve a román lett, elhagyta Erdélyt Szádaczky Lajos, Erdélyi László, Maróth Károly is. Márki Sándor, a kolozsvári magyar élet lelke, egyelőre maradt, szorgalmasan tanult románul, de 1921-ben ő is a távozás mellett döntött és Szegedre költözött. A „bujdosó egyetemhez megyei szolgálatot tenni” - írja Veress Endrének. Ekkor veti papírra zaklatott lélekkel Gyalui Farkas Márkhoz írott levelében: „Nem tudok uralkodni idegeimen és könnyes szemekkel írom e sorokat. 29 évig voltál ennek az egyetemnek, a kolozsvári egyetemet értem, ennek a városnak az ékessége.”

A tanácstalanság és reménytelenség után azonban az erdélyi magyar értelmiség hamar felocsúdott, öntudatra ébredt, felmérte az előtte álló feladatokat s munkához látott.

A számvetés mégsem volt teljesen lesújtó. Lithon maradtak Kolozsvárra Bíró Vencel, Kelemen Lajos, Gyalui Farkas, Valentiny Antal, K. Sebestény József, Bitay Árpád, nagyváradi magányában Karácsonyi János, Lugoson Jakabffy Elemér, a Telekiek levéltárában dolgozó Gergely Samu, továbbá Görög Ferenc, Bilinszky Lajos, Aradra hazatért Krenner Miklós. Kolozsvár maradt változatlanul a központ, s továbbra is működött pár magyar tudományos intézet: az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgyön, a gyulafehérvári

Baththyanium, s a marosvásárhelyi Teleki Téka. Változatlanul megjelentek az Erdélyi Múzeum kötetei, folyt az adatgyűjtés, s monumentális kötetek híján számos becses és hasznos történelmi tanulmány láthatott nyomdafestéket.

1940 és 1944 között természetszerűen új pezsgés indult. A történetkutatás más tudományágak mellett a Teleki Pál nevével fémjelzett, a későbbi Erdélyi Tudományos Intézet évkönyvei felkarolták a helytörténetet is. Az újrainduló kolozsvári magyar egyetemen olyan jelességek tanítottak mint Váczi Péter, Szilágyi Lóránd, László Gyula, Entz Géza, s ekkor került Kolozsvárra a kiválóan képzett fiatal és tetterős Jakó Zsigmond is, ki aztán a II. világháború után a romániai magyar történetírás buzgó irányítója lett.

Az Erdélyi Tudományos Intézet e rövid négy év leforgása alatt kiváló munkák megjelentetését tette lehetővé. Ekkor jelent meg Veress Endre szerkesztésében *Báthory István levelezése*, Gáldi Lászlótól Samuil Micu Klein *„Dictionarium Valachico-Latinum”* ja. Az intézet évkönyveiben számos dolgozatot tettek közzé. Hadd idézzük ezek közül: Bíró Vencel *gr. Majláth Gusztáv Károly a román szénátusban*, Juhász István *A középmisszió és a románság*, Makkai László *Szolnok Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Jancsó Elemér *Böloni Farkas Sándor és munkássága*, Bíró Vencel *Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVIII. században*, Entz Géza *Kolozsvári kőfaragó műhely a XIII. században*, I. Tóth Zoltán *tanulmánya a román Astráról*.

### Remények és kétségbeesés

A II. világháború után újabb súlyos veresztés érte romániai magyar tudományos életet, mégis a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem bölcsészeti karán számos neves történész dolgozott egészen 1949-ig: Balanyi György, Bíró Vencel, László Gyula, Entz Géza, Incze Miklós, s ideig-óráig az Erdélyi Múzeum s az Erdélyi Tudományos Intézet sem szűnt meg. A nagyenyedi nyomdán keresztül adja ki Bónis György művét a *„Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban”*, melynek terjesztésére már nem kerülhetett sor.

A fordulatot az 1948-as tanügyi törvény hozta. Az államosítások nyomán megszűntek az önálló magyar intézmények: az Erdélyi Múzeum gazdag gyűjteménye, a Baththyanium, a Teleki Téka, az

egyházi intézmények levéltárai; az iskolai könyvtárak állami tulajdonba, többnyire román vezetés alá kerültek. A vidéki múzeumok (Arad, Nagyvárad, Nagyszalonta, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely stb) hasonló sorsra jutottak. Beolvadtak a Bukarestből irányított új vonalvezetésbe s elvesztették minden helyi és nemzeti sajátosságukat, az egységes román állam eszméjét kellett tükrözniük s folyamatosan raktárba került minden, ami a magyar múltat idézte.

1959-ig azonban működött az önálló magyar egyetem, ahol Jakó Zsigmond tudományos műhelyéből egy új történetgárda nevelődött ki: Csetri Elek, Demény Lajos, Egyed Ákos, Benkő Samu, Kovács József, Magyarai András, az Izraelbe távozott, s azóta elhunyt Vágó Béla, Vajda Lajos, Tonk Sándor, Kiss András, Dani János, Bitay Ilona, Csucsulya István, Sípos Gábor, Glück Jenő, Károlyi Dénes, Fazoli Sándor, Tarisznyás Márton, Fodor László, Palkó Attila, Cserey Zoltán, Incze László, Ferenczi Géza stb. Bodor András mellett nőtte ki magát Ferenczi István régész, korábban László Gyula tanítványa, valamint Bajusz István. Még Entz Géza mellett vonzódott a művészettörténethez B. Nagy Margit. Ugyancsak a Bolyai egyetemen emelkedett rangos történészé Pataki József, Imreh István és Cselényi Béla. S említük meg a derékbatört ígéretek, mint a tragikus körülmények között elhunyt Dankanits Ádámot és Borbáth Károlyt.

Az igazi kényszerpályát a Bolyai Egyetem megszüntetése okozta, bár a román történetírást is guzsbakötötte a kötelező marxista-leninista szemlélet, mely drasztikusan beleszólt minden alkotáshoz. Ennek ellenére a helyzet tudat szemléletében a romániai magyar történetkutatás igyekezett minden adódó lehetőséget kihasználni, mint a Román Akadémia keretében induló kolozsvári történeti intézetben, ahol kezdetben a román kutatók mellett magyar kutatók is helyet kaptak, akárcsak a marosvásárhelyi fióknál, továbbá a Párttörténeti Intézetben, s egyes vidéki múzeumokban. A közlési lehetőségeket azonban bénították a központi pártcenzúra és a nyelvi nehézségek. Következésképpen nem lehetett elszalasztani olyan lehetőségeket, hogy a bennünket érintő tanulmányok román nyelven megjelenhessenek. Az ötvenes évek elején így jelenhettek meg Csetri Elek tanulmánya a nagybányai 1848-ról, Jakó Zsigmond paleográfiai és oklevéltani dolgozatai, vagy jelen sorok írójának a Bánffy birtokokról szóló tanulmánya, néhány munkásmozgalmi írás, vagy alkalmi jubiláris megemlékezések (Bábolna, Dózsa)

Az első nyitásra 1956-ban került sor, mikor a könyvkiadásban némi pezsdülés jelei mutatkoztak. Ekkor jelent meg (1956) A Bolyai évkönyv, melyben helyet kaptak történelmi tárgyú dolgozatok is, mint Bodor András okfejtése a római Dácia mezőgazdasági viszonyairól,

Demény Lajos és Pataki József közös tanulmánya a *huszita mozgalom erdélyi elterjedéséről*, Vágó Béla írása a *székely határőrségről*, Kovács József az 1848 utáni *érchegységi parasztmozgalmakról*, és Vajda Lajos tanulmánya a *XX. század eleji erdélyi nagyparról*.

Ezt követte 1957-ben a *Kelemen Lajos Emlékkönyv* 46 tanulmánnyal, melyek közül kiemelni Beneczedi Pál, Benkő Samu, Csetri Elek, Dani János, Darkó László, Debreczeni László, Farczady Elek, Herepei János, Jakó Zsigmond, Kiss András, Kós Károly, B. Nagy Margit, Pataki József, K. Sebestyén József, Szász Károly, Szabó T. Attila, Vita Zsigmond művelődéstörténeti írásait, továbbá Bíró Venczel, Imreh István és Cselényi Béla gazdasági és politikai vonatkozású tanulmányait.

Ugyancsak 1956-ban indult a Tudományos Kiadó magyar tagozatának kiadásában a gazdaságtörténeti tanulmány-sorozat, melynek keretében hét kis kötet látott napvilágot, mégpedig nyitásként Jakó Zsigmond írása *A magyarpataki és kalini hamuszíruta története*, mely mint iskolapélda adott indítást a további kötetekhez, mint Imreh István Májorsági gazdálkodás a *Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*, Csetri Elek, Imreh István, Benkő Samu három tanulmánya az *erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*, Kovács József könyve az 1848 utáni *tőkés mezőgazdaságról*, Molnár Miklós írása az *iparfejlesztés kérdéseiről Erdélyben 1848 előtt*, Virgil Ionescu könyve *Balcescu gazdasági nézeteiről*, s e sorok írójának kismonográfiája a *Zilahi céhek történetéről*

A viharfelhők azonban újra gyülekezni kezdtek, s ezzel az írással le is zárult a sorozat. Rövidesen sor került a Bolyai egyetem beolvasztására s a könyvkiadás elé, különösen a história terén újabb sorompót emeltek.

A romániai magyar történetkutatás irányítását a fércmunkáiról és történelemhamisításairól hírhedt, közben akadémikussá emelt pártfunkcionárius Bánffy László sajátította ki.

Következésképpen a Politikai Kiadónál megjelentetett egy-két brosúrától eltekintve (munkás és szakszervezeti mozgalom) semmi sem kerülhetett a könyvpiacra, hacsak egyes, ritkán megjelenő múzeumi évkönyvbe becsempészett, többnyire régészeti vonatkozású adatközlésre nem hivatkozunk.

Egyre nehezebbé váltak a kutatási feltételek. Már maga az egyetemi program annyira leszűkült, hogy jobbra csak a tanárképzés lett a feladata. A magyar történelmet már sehol nem adták elő, de a magyar nyelvű kurzusok száma is folyamatosan apadt. A magyar anyanyelvű történészhallgatók száma is vérszen csökkent. A megszigorított felvételi vizsgákon sok száz jelölt küzdött 25-30 helyért. Mivel Románia történelmét 1959-től kezdve románul kellett tanítani minden

fokon, a magyarulka helyekről származó jelöltek súlyos nyelvi nehézségekkel küzdöttek, ami a felvételi vizsgákon behozhatatlan hátrányt jelentett a román jelöltekkel szemben. Ily módon egy-egy évfolyamon mindössze 3-4 hallgató látogatta a magyar nyelvű előadásokat.

Egy másik aggasztó körülmény, ami a kutatások területét szűkítette, gátolta, nem egyszer lehetetlenné tette, az információ-hiány. Hosszú évekig Magyarországgal minden kapcsolat megszakadt. Történelmi tárgyú irodalom nem juthatott be, nemcsak árusításra, még a magánembertől is elkoboztak mindent a határon. Több olyan esetről is tudunk, mikor a történelmi szakirodalmat behozó magyar állampolgárt kiutasították.

A külföldi utazás hosszú éveken át álomnak tűnt, később is csak szűk keretek között volt lehetséges, nyugati államokba egyáltalán nem. Következésképpen a magyar, német, olasz vagy más magyar múltat érintő levéltárakban, könyvtárakban a kutatás csak nagyon keveseknek adatott meg, s akkor is csak alkalmilag, rövid időre s szoros ellenőrzés mellett.

Hasonló volt a helyzet a külföldi kongresszusokkal, tudományos szimpóziummokkal is, ahová legfeljebb egy-egy privilegizált vagy hivatalosan kiküldött kutató juthatott ki, akkor is csak felülről megszabott témával, mely teljes mértékben igazodott a hivatalos román történetírás kötelező szemléletéhez.

Súlyos nehézségekkel kellett szembenéznie a kutatóknak hazai szinten is. Minden forrásanyag a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó állami levéltárakba került. De a magyar forrásanyag megsemmisítéséről még napjainkban is keringő rémhírek nyilvánvalóan nem felelnek meg a valóságnak. A háborút követő zűrzavarban természetesen Erdélyben is sok családi levéltár, könyvtár elpusztult, de ami már az állami levéltárakba került, azt gondosan meg is őrizték. Az már más kérdés, hogy a kutatási feltételeket nehezítették, sok esetben lehetetlenné tették. Egyrészt a kutatási engedélyek beszerzése ütközött rengeteg formai akadályba, másrészt sok anyagot zároltak, vagy mindenféle ürügyet keresve nem szolgálták ki a magyar kutatót. Hasonló volt a helyzet a dokumentációs könyvtárakban is. Kicsérlődött a múzeumok, könyvtárak személyzete. A kiöregedett magyar levéltárosokat, könyvtárosokat felváltó, rosszul fizetett új alkalmazottak szakmailag teljesen felkészületlenek voltak, magyarul sem tudtak, ott, ahol a forrásanyag többség magyar volt.

A *Kritérion Könyvkiadó létrejötte és tevékenysége*

Az új remények csak 1967-ben csillantak fel. Ennek előzménye Nicolae Ceausescu, az új diktátor hatalomra kerülése volt. Ekkor virágzott a prágai ta-

vasz. A kezdetben népszerű és realpolitikusként induló, később fékevesztett személyi kultuszt elburjánzóztató „Kárpátok géniusza” Bukarestben összehívott több, mint száz magyar értelmiségit, türelmesen végighallgatta a panaszokat és óhajokat, melyeket természetesen azonnal el is hírtott, de a tanácskozásnak mégis volt némi eredménye. Megszületett a pártirányítás alatt működő magyar tanács, a bukaresti N. Iorga Történeti Intézet kisebbségi tagozata Demény Lajos vezetésével, mely azonban rengeteg kompromisszummal csak egyetlen magyar nyelvű tanulmánykötetet tudott megjelentetni, megindult a román televízió heti egyszeri magyar nyelvű adása, a román fővárosban egy új héttal (A Hét), s ami a leglényegesebb, hosszú vajúds után Domokos Géza irányításával megalakult egy Kisebbségi Könyvkiadó, a *Kritérium*. Lényegében ez utóbbi tekinthető annak a rövid lélegzetű változásnak, mely lehetővé tette a romániai magyar történetkutatás eredményeinek hasznosítását.

A kiváló taktikai érzékkel felvértezett Domokos Géza egyrészt élvezte az akkor még magas pártfunkciót betöltő Fazekas János teljes bizalmát, másrészt a magyar értelmiség töretlen támogatását. Felmérte az adott lehetőségeket, de annak korlátozott jellegét is. Állandó harcban a pártcenzúrával, a történelmi vonatkozású írók esetében került a konfliktusokat, politikailag semleges forráskiadásokra, egyéni tanulmánykötetek, művelődés és gazdaságtörténeti munkák megjelentetésére összpontosította a kiadó tevékenységét, és nem riadt vissza az adógarastól sem, melyet a hatalom megkövetelt. Ezeknek árnyékában szabadabb mozgásteret biztosított a rangos művek piacának.

Ha a *Kritérium* történelmi vonatkozású kiadványait vizsgáljuk, rögtön kitűnik a többbértédes kiesés súlyossága. Ezeket a könyveket órák alatt elkapták, sokszor csak a pult alól lehetett beszerezni. A kiadó aránylag jól fizetett. Figyelmet fordított a megjelent könyvek esztétikai külalakjára is.

Tartalmilag vizsgálva ezeknek az éveknek történelmi vonatkozású termékeit, mindenekelőtt a forráskiadványoknál kell elidőznünk. Ezek keretében jelent meg a *Székely Oklevéltár* néhány kötete. Rendkívül értékesnek bizonyultak az úgynevezett *Fehér Könyvek*. Ezekben adták ki Benkő Samu szerkesztésében Bölöni Farkas Sándortól „*Utazás Észak-Amerikában*” múlt századi feljegyzéseit, Imreh István könyvét „*A rendtartó székely falu*”, Boros Tamás emlékiratait a „*Vásárhelytől a fényes Portáig*” címmel (Kocziány László szerkesztésében), Kiss Andrástól „*Varga Katalin perét*”, Csetri Elek előszavával Vass Pál emlékiratait „*Fegyver alatt*” címmel és Teleki Sándor visszaemlékezéseit (*Emlékezzünk régiekről*), Pápai Páriz Ferencről „*Békességet magamnak és má-*

*soknak*” (Nagy Géza szerkesztésében), Szabó T. Attilától *Méliusz Péter Herbáriumját, Misztótfalusi Miklós munkáit és Retegi György emlékiratait* Jakó Zsigmondtól, Apáczai Magyar enciklopédiáját Szigeti József gondozásában, Kovásznai Sándortól „*Az ész igaz útján*” (Kocziány László előszavával) valamint *Wesselényi István kétkötetes naplóját* Magyarai András és Demény Lajos szerkesztésében.

Rendkívül nagy népszerűségnek örvendett az úgynevezett *Téka* sorozat. A Csehi Gyula kezdeményezte heterogén jellegű, kis formátumú, de kecses ízlésű könyvecskék között számos történelmi tárgyú is megjelent, többek között Deák Farkastól „*Fogságom története*” (Kovács József gondozásában), *Bólyai levelek* Benkő Samutól, ugyancsak tőle II. Rákóczi Ferenc írásai a „*Vallomások*”-ból, *Bethlen Gábor levelei* Sebestyén Mihálytól, *Bethlen Miklós Önéletrajza* Bernád Ágoston gondozásában, Károlyi Dénes könyvecskéje a *Székely vértanúkról*, *A Megindult falu* Egyed Ákostól, Jakó Zsigmond *Philobiblonja*, *Wesselényi Miklós „Balítéletek”-je* (Veress Dániel gondozásában) *Erdélyi jobbagyok panaszelevelei* (Kovács Gézáttól), *A céhes élet Erdélyben* (Kovács Gézáttól és Binder Páltól), Deé Nagy Anikótól *Teleki Sámuel és a Teleki Téka*.

Mint említettük a *Kritérium* felkarolta az egyéni tanulmányköteteket, de valamennyit meghatározott témakörrel. Ennek keretében fontos helyet foglalnak el a művelődéstörténeti kötetek: Legragosabbak közülük Jakó Zsigmond tanulmánykötete „*Írás, könyv, értelmiség*” (1970), Benkő Samu négy kötete: *Bólyai János vallomása* (1968), *Sorsformáló értelem* (1971), *A helyzettudat változásai* (1977), *Őrszavak* (1983), Mikó Imre az *Utolsó erdélyi polihisztor* (Brassay Samuel élete, 1971), Dávid Gyula és Mikó Imre könyve, *Petőfi Erdélyben* (1972), illetve Vita Zsigmondtól *Jókai Erdélyben* (1975), B. Nagy Margit művészettörténeti kötetei: *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (1970), *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták* (1973), *Stílusok, művek, mesterek* (1977), valamint Kelemen Lajos „*Művészettörténeti tanulmányai*” (1977).

Ugyancsak a *Kritérium* dobta piacra Egyed Ákos tanulmánykötetét, „*Falu, város civilizáció*” (1981), valamint a *háromszéki 1848-49-ről* írott könyvét (1979), Imreh Istvántól „*A törvényhozó falu*” forrásgyűjteményét (1983). Benkő Samu, Demény Lajos és Vekov Károly az 1595-1596-os *székely felkelésről* írott könyve 1079-ben, egy 1848-as tanulmánykötet pedig 1974-ben jelent meg. Feltétlenül említésre tarthat számot Csetri Elek két *Körösi Csorna Sándor* kötete (1979, 1984), egy *Arad megye agrártörténetéről* szóló tanulmánykötet e sorok írójától, és Enyedy Sándor írása *Déryné erdélyi szerepléséről* (1975).

A gyűjteményes kiadványok közül említsük meg a *Népszerűtani dolgozatokat, a Művelődéstörténeti tanulmányokat, művészettörténeti dolgozatokat, zenetörténeti tanulmányköteteket* és számos képzőművész életútjáról szóló kismonográfiát.

Alkalmi kötetekként szót érdemelnek Tonk Sándor forráskiadványa az *erdélyiek egyetemjárásáról a középkorban* (1979), Jakó Zsigmond és Juhász István közös kötete a *Nagyenyei diákokról 1661-1848 között* (1979), Danielisz Endre könyve „*Arany emlékek Nagyszalontán*” (1984), Binder Pál „*Közös múltunk*”-ja (1982) a Csetri Elek-Imreh István közös esszéje *Erdély változó társadalmá 1761-121* (1980).

Bizonyos lehetőségekre teremtettek alkalmat a kiskapuk is. Ugyanis egyes román könyvkiadók esetenként nem zárkóztak el magyar nyelvű könyvek megjelentetésétől sem. E tekintetben mindenekelőtt a Politikai Kiadóra kell hivatkoznunk. Már a neve is elárulja, hogy a kiadó mindenekelőtt a pártterdekeket szolgálta, pártdokumentumokat, munkaszorgalmi füzeteket adott ki, de az enyhülés éveiben Bitay Ödön szerkesztősége alatt más tárgyú könyvecskéket is be lehetett csempészni a kiadó tervébe.

Ebben a tekintetben mindenekelőtt az úgynevezett „*Testamentum*” sorozatot kell kiemelnünk. E sorozat a román-magyar közös múlt emines személyiségeit kívánta népszerűsíteni. Ebben a sorozatban jelent meg *Mocsáry Lajosról*, *Veress Sándorról*, *Bitay Árpádról*, *Márki Sándorról*, *Szabó Álpádról*, *Józsa Béláról* méltatás és dokumentum-gyűjtemény. Ugyancsak a Politikai Kiadónál jelent meg Vajda Lajos terjedelmes könyve az erdélyi ipar történetéről, „*Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok*” címmel, Jordáky Lajos *tanulmánykötete „Szocializmus és történettudomány”* (1974), Demény Lajos könyve *Bethlen Gáborról* (1982) és Turzai Mária kötete a *Vásárhelyi találkozókról* (1977).

A könyvkiadó gondozásában Egyed Ákosnak sikerült 1975-ben megjelentetnie „*A parasztság Erdélyben*” című művét.

Nem lenne teljes a kép, ha nem emlékeznénk meg az egyéni műhelyekről. Hivatkozhatunk Hajós József *filozófiatörténeti*, Lszák Sámuel *orvostörténeti*, Kötő József *színház-történeti*, Juhász István és Sípos Gábor *egyház és művelődéstörténeti*, László Ferenc *zenetörténeti*, Murádin Jenő *festéztörténeti* írásaira.

Összefogó intézmény híján vidéki magányukban mint muzeológusok, levéltárosok vagy tanárok dolgoztak, s ha könyveket csak ritkán, de tanulmányokat, kisebb közleményeket közöltek többnyire románul, nagy ritkán magyarul, mint pl. Binder Pál Brassóban, Bunta Magda, Gyulai Pál, Papp Ferenc, Wolf Rudolf, Jakó Klára Kolozsvárt, Lakó Éva Zilahon, Benedek Zoltán Nagyváradon, Glück

Jenő Aradon, Tarisznyás Márton Gyergyó-szentmiklóson, Cserey Zoltán Sepsiszentgyörgyön, Benkő Elek Székelykeresztúron, Incze László Kézdivásárhelyen, stb.

### Kényszerpályák

A sok cím és név mintha azt sugallná, hogy a romániai magyar történetkutatás és írás körül nem voltak komolyabb bajok. Pedig minden erőfeszítés mellett állandóan ki kellett szolgálni a hatalmat. Az még rendjén volna, hogy a kiadóknak a szüntelenül jubiláló fesztivista pátoz miatt nem lehetett elkerülniük a magyar nyelvű megemlékezéseket, mert végeredményben ez is Erdély viharos történetének része. Így jelentek meg jó és rossz kötetek egyaránt. Demény Lajos *Bábolnája* mindmáig a legjobb összefoglaló mű a parasztfelkelésről, de reagált a *Vitéz Mihály évfordulóra* is, igaz csak székelly vonatkozásban. Magyarai András is a *Horea évfordulót* dokumentum-gyűjteménnyel szolgálta. Az *Avram Iancu* évfordulót is ki lehetett kerülni kisebb cikkekkel, forrásközlésekkel. Az 1877/78-as román függetlenségi háború esetében Glück Jenő *Dr. Fialla* Lajos emlékiratait közölte (az orvosi szolgálatot szervezte meg), de megjelent tanulmánykötet is (*Tollal és fegyverrel*) s a *háború erdélyi visszhangjáról* is egy könyvecske. Ugyanakkor azonban kiereszkáltak olyan műveket is, mint a *Vitatott* becsületességű Aradi Viktor forráskritikailag is értéktelen könyve az *érchegységi paraszmozgalmakról* (1974).

Bevonták a magyar történeiszeket a központilag szervezett nagytörténelmi kompendiumok, oklevél-kötetek szerkesztésébe is s így elkerülhetetlenül társszerzőkké váltak olyan munkáknál, melyeknek szemlélete homlokegyenest szemben áll a magyar történetudomány szemléletével (Románia történetének négy kötete, Erdély történetének két kötete, a Horea-féle felkelés és 1848-as forradalom oklevél-kötetei, stb.), nem is beszélve a Párttörténeti Intézet diktálta sovén, uszítóan magyarellenes kiadványairól, mint az észak-erdélyi magyar megszállás négy esztendeje.

Bár kisebb jelentőséggel, de még szélesebb síkon ugyanez követhető a vidéki sajtó történelmi vonatkozású cikkeinél, megemlékezéseinél is, ahol Ceausescu idézet nélkül nem kerülhetett közlésre semmi.

### Új utakon

Az 1980-as évek vége felé a magyar történelemmel kapcsolatos könyv, tanulmány, cikk már nem jelenhetett meg egyáltalán. Nagyon sok helyen a levéltárakból, könyvtárakból, múzeumokból jóformán kiebrudalták a magyarokat s az államvédelmi szervek állandó megfigyelés alatt tartottak minden magyar értelmiségit. Ebben a román lakosságot is

sújtó fojtott légkörben robban ki Temesvárt a népfelkelés, mely aztán futótűzként rohant végig az erdélyi városokon, Aradon, Kolozsváron, Brassóban, Marosvásárhelyen, s végül a román fővárosban. A diktatúra összeomlott. Az események közismertek.

A romániai magyarság azonnali politikai talpraállása mellett megmozdult a magyar történetkutató gárda is. Világosan látják, hogy első feladat intézményrendszerünk újratemetése. Az önálló magyar egyetem létesítése még mindig embrionális állapotban vajúdik. Azt azonban el lehetett érni, hogy a kolozsvári egyetemen újra indulhasson a magyar tanárképzés, hiszen egy generáció esett ki, a történelemtanári és kutatói gárda kiöregedett. Másfelől Jakó Zsigmond és munkatársai gyors akciója nyomán újjáéledt az *Erdélyi Múzeum Egyesület*, s megindította kiadványait.

Megpezdült a helytörténet-kutatás, különösen a Székelyföldön. Művelődési társulatok alakultak, tudományos szimpóziumokat szerveztek. A szabad sajtó lehetővé tette, hogy a napilapok teret biztosítsanak a helytörténetnek. Szekernyés János Temesvár művelődéstörténetéről írott cikksorozata már könyvvé nőtt, csak meg kellene jelentetni. Dukrét Géza szerkesztésében Nagyváradon *Partium* címmel negyedévenként megjelenő folyóirat indult meg, azzal a céllal, hogy összefogja a Bánság és Körösvidék helytörténet-kutatását, s rendszeresen tudományos találkozókat is szervez. Székelyudvarhelyen, Csíkszeredán, a Zürichi Magyar Történeti Társaság szervezett történeisz-találkozókat, s az itt elhangzott előadásokat meg is jelentette.

Amegnyílt az út a magyarországi levéltárak, könyvtárak felé, s kiszélesedett az együttműködés Budapesttel, de a vidéki tudományos központokkal is, mint Nagyvárad-Debrecen, Temesvár-Arad-Szeged-Gyula között.

Az addig alig ismert vidéki helytörténet-kutatók új gárdája jelentkezett s kapcsolódott a pezsgésbe. Említsük meg többek között Fleisz Lászlót, Péter Zoltánt Nagyváradról, Garda Dezsőt Gyergyó-szentmiklósról, Hermann Gusztávot, Róth Andrást és Zepezsáner Jenőt Székelyudvarhelyről, Németh Jánost Nagykarolyból, Puskal Pétert és Ujj Jánost Aradról. A lista csak töredékes, mert e rövid idő aligha elégséges az új eredmények felméréséhez.

Ugyanez a helyzet a könyvkiadás terén. Már amennyire fel lehet mérni a pilanatnyi helyzetet, néhány rangos új könyv az 1990 utáni évekből megemlíthető. Beszéljünk mindenekelőtt Jakó Zsigmond magyar akadémiai nívódíjjal kitüntetett hatalmas életművéről: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1258-1556* (1990). A fáradhatatlan Imreh István újabb dokumentum kötetéről, melyben a *madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási*

*jegyzőkönyveit* tette közzé (1994). Magyar András II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadseregének lajstromát közölte (1994), ugyancsak Imreh Istvántól jelent meg a *Kászonszéki krónika* (1994). Egyed Ákos két könyvvel gazdagította eddig is bőséges munkásságát: *Csutak* Vilmos, *iskola és közművelés* (1993), valamint *Széchenyi és Erdély* címmel a 19. századi nemzeti és társadalmi átalakulást elemezte (1991). Kötő József 1994-ben jelentette meg könyvét a *két háború közötti erdélyi magyar színházról*, Csetri Elek *Bethlen Gábor életújáról* 1992-ben adott ki könyvet, hogy csak a legjelentősebbeket említsük meg. A helytörténeti kiadványokat egyelőre még követni sem tudjuk. Mégis felhívánk a figyelmet Benedek Zoltán Érmellékről írt történelmi-földrajzi monográfiájára, Palkó Attila falumonográfiája *Magyaroról*, Barabás Lászlóéra *Balánbányáról*.

Amondottak nyomán tehát ígértesnek egyéb gondok is. A komoly képzettségű gárda bizony kiöregedett. Az új ígértesek közül sokan elmentek, Vogel Sándor is már Budapesten hozta tető alá Krauss Georg krónikájának kritikai kiadását. De itthagyt bennünket Benkő Elek is, akár csak a művészettörténész Banner Zoltán. S a felsorolást folytathatnánk. Bizony, ha az itthon maradtak életkorát nézzük, legtöbbjük jóval túl van a nyugdíjkorhatáron, mások meg közelednek hozzá. Márpedig az új kutatógárda felneveléséhez évek kellene. S ne feledjük, nincs egyetlen latin paleográfusunk Jakó Zsigmondot és Dani Jánost kivéve, kik bizony jóval túl vannak a hetvenen. De nincsen heraldikusunk, numizmatikusunk, fiatal régészeink is tapasztalatlanok, oklevélkutatóink kiöregedtek. Az új gárda nevelése az egyetemi tanszékek feladata. De alapítványaink nem rendelkeznek elég pénzzel a külföldi továbbképzés biztosításához. Nincs állandó jellegű történelmi folyóiratunk. Az Erdélyi Múzeum Egyesület is anyagi gondokkal küszködik, évente megjelenő kiadványiba mi férhet bele?

Központi irányítás híján a szétfecsérlődő helyi útkeresések a lelkesedés mellett magukban hordják a kisszerűség átkát, a tekintés hiányát, a tisztul bezárkózottságot.

A kitöréshez azonban mindenkélt pénz kell, s azonkívül az erők és lehetőségek komoly felmérése, irányítása.

Utoljára hagyjuk talán a legfontosabbat. Meg kell végre írni az erdélyi magyarság történetét, összefoglalóan, mindenre kiterjedően a kisebbségi évekből. Úgy tudom, dolgoznak rajta. Mindenki hiányolja iskoláink és közművelődési intézményeink összefoglaló történetét is. Kritikai ártérteklésre kívánkozik a magyar-román közös múlt története, délibáb-kergetés és acsarkodás nélkül, a maga valóságában. Bizony József Attila szavaival élve „Ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

(Arad, 1997)